

8. Мориак К. Пруст / Вступ. ст. А. Д. Михайлова; Пер. с фр. Н. Бунтман, А. Райской.– М.: Независимая газ., 1999.– 288 с.
9. Тейтельбойм В. Два Борхеса: Жизнь, сновидения, загадки / Пер. с исп. Ю. Ванникова.– СПб.: Азбука, 2003.– 448 с.
10. Bertrand R. Philippe Delerm et le minimalisme positif.– Monaco: Le Rocher, 2005.– 234 p.
11. Cavallero C. Les florilèges du quotidien // Études littéraires.– 2005.– Vol. 37.– № 1.– P. 145–156.
12. Delerm P. La première gorgée de bière et autres plaisirs minuscules.– Paris: Coll. L'arpenteur, Gallimard, 1997.– 96 p.

УДК 821.162.1.09

Вікторія Дуркалевич

ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА СЕМІОТИКА: ПОШУК ГУМАНІСТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Аналізується польська літературознавча семіотика. Семіотичні дослідження розглядаються як структуральний елемент знання про літературу, а також як основа альтернативної реінтерпретаційної моделі. Польська літературознавча семіотика трактована як одна з основних сил у боротьбі за знання, культурну пам'ять і гуманістичну ідентичність.

Ключові слова: текст, культура, авторефлексія.

Durkalevych V. The Polish Literary Semiotic: Looking for Humanity Identity. The article deals with the analysis of the polish literary semiotic. Semiotic works are elucidated as the core structural element of the literary criticism and as the central point of the alternative reinterpretation model. The polish literary semiotic has been shown as one of the main force in the struggle for information, cultural memory and humanity identity.

Key words: text, culture, autoreflection.

Durkalewicz W. Polska semiotyka literaturoznawcza: poszukiwanie tożsamości humanistycznej. Artykuł jest poświęcony analizie polskiej semiotyki literaturoznawczej. Studia semiotyczne są rozpatrywane jako strukturalny element wiedzy o literaturze oraz jako podstawa alternatywnego modelu reinterpretacyjnego. Polska semiotyka literaturoznawcza pojmowana jest jako jedna z podstawowych sił w walce o wiedzę, pamięć kulturową oraz humanistyczną tożsamość.

Słowa kluczowe: tekst, kultura, autorefleksja.

Культура – складний механізм витворювання, структурування й зберігання інформації. Динамізація інформаційних процесів на усіх

цих трьох рівнях є однією із основних умов життєздатності культури. В інформаційному просторі культури відбувається безперервна актуалізація й реактуалізація низки кодів, які відсилають до відповідних (історично зумовлених) моделей аксіології, антропології, онтології чи епістемології, які своєю чергою імплікують функціонування двох основних візій – людини і світу. За таких умов інформація перестає сприйматися лише як сукупність фактів (чи нейтральне накопичення даних), вона починає відігравати роль активного чинника саморозвитку культури. Інформація, таким чином, набуває статусу еквівалента культури, а також (і це один із найважливіших аспектів для осмислення цього явища) відображає тенденцію формулювання – щодо неї – низки прагматичних установок, які урухомлюють функціонування стратегії “боротьби за інформацію”. Ю. Лотман слушно наголошує на тому, що “культура – не склад інформації. Это чрезвычайно сложно организованный организм, который хранит информацию, постоянно вырабатывая для этого наиболее выгодные и компактные способы, получает новую, зашифровывает и дешифровывает сообщения, переводит их из одной системы знаков в другую. Культура – гибкий и сложно организованный механизм познания. Одновременно область культуры – область постоянной борьбы, социальных, классовых и исторических столкновений и конфликтов. Разные социальные и исторические группы, борясь за информацию, стремятся ее монополизировать” [2, 146]. Монополізація інформації радикально змінює і план змісту (*signifié*), і план вираження (*signifiant*) усіх системних рівнів культури, а також механізмів її опису й самоопису. Монополізація імплікує маніпуляцію основними (традиційними для цієї культури) баченнями людини і світу, радикально переорієнтовуючи відкриту поліфонічну модель культури у герметичний простір із систематичною циркуляцією відповідних ідеологем, установок, стереотипів. Перманентне прокручування ідеологічного сценарію дає змогу досягнути неабиякого ефекту переконування, надаючи цьому сценарію усіх необхідних ознак, властивих міфологічному дискурсові. Простота й універсальність часопросторових опозицій, застосування архетипальних сюжетів і персонажів (чіткий поділ ролей), спрофанована система ціннісних орієнтацій – усі ці чинники лягли в основу формулювання соціалістичної моделі культури, яка (модель) пропонувалася не як

альтернатива, а як єдино можлива й незаперечна правда. На специфіку продукування „міфічної структури комунізму” звернув увагу М. Еліаде. «Як би не оцінювалися наукові претензії Маркса, очевидно те, що автор „Маніфесту” запозичив і розвинув один із великих есхатологічних міфів азійсько-середземноморського світу, а саме: спасительну роль праведного („обраного”, „помазаного”, „невинного”), посланця наших днів, пролетаріату, чий страждання покликані змінити онтологічний статус Світу, дійсно, безкласове суспільство Маркса і наступне зникнення історичних напруг знаходять свій найточніший прецедент у міфі про „золотий вік”, який, згідно з багатьма традиціями, характеризує початок і кінець історії. Маркс наситив цей старезний міф цілою ідеологією, що є сумішшю месіанства, юдаїзму та християнства. З одного боку – це пророча роль і сотеріологічна функція, якими він наділяє пролетаріат, з іншого – фінальна битва між добром і злом, в якій легко помітити схожість з апокаліптичним конфліктом між Христом і Антихристом, що закінчується перемогою Христа» [1, 127].

Польський гуманістичний дискурс – як один із найпотужніших культуротворчих чинників – був, з одного боку, неминуче підпорядкований силовому полю окресленого вище міфу, а його автори були змушені підтримувати життєдіяльність його (міфу) структури, з іншого – функціонально маргіналізувався на користь суспільних наук: «Nauki społeczne uzupełnione dogmatycznie pojętą filozofią marksistowską odpowiadały strukturalnie potrzebom systemu komunistycznego. Jako takie należały do instrumentarium polityki naukowej w Polsce, realizowanej w formie „frontu nauki” (walka między „starą” nauką akademicką a „nową” nauką socjalistyczną). Ideolodzy propagowali walkę między „nauką socjalistyczną” („nową”) a „nauką burżuazyjną” („starą”). W Polsce realnie sprowadzało się to do walki wzorów nauki sowieckiej z tradycyjną nauką akademicką» [3, 13]. За таких умов інформативне поле культури редукувалося до кількох порожніх гасел, а літературознавчий дискурс зводився до ілюстрування цих гасел за допомогою паранаукового інструментарію: «Panowanie marksizmu w nauce o literaturze, a także krytyce literackiej (te dwie dziedziny w warunkach totalnej ideologizacji wszystkich dziedzin życia umysłowego często trudno rozdzielić) utwierdzają głośne i szeroko dyskutowane prace Stefana Żółkiewskiego, Jana Kotta, Kazimierza Wyki, Henryka

Markiewicza. Przyjęte w nich kryteria wartościowania nakazują cenić najwyżej kategorie takie, jak „postępowość”, „ludowość”, „realizm”» [3, 163].

Уніфікація гуманістичного (літературознавчого) дискурсу автоматично збіднювала репертуар артикуляційних практик – мов (у семіотичному розумінні), за допомогою яких здійснювався самоопис культури. Марксистська модель літературознавства культивувала, таким чином, одновимірну симуляційну практику оповіді, яка цілковито корелювала із ідеологічним дискурсом епохи. Симулякр наукової гуманістики замінив реальність поліфонічного дискурсу культури, проявляючись у найбільш адекватній для нього функції – ідеологічній. М. Janion наголошує на тому, що „humanistyka budzi zastrzeżenia tam wszędzie, gdzie zaczęła pełnić funkcje wyłącznie ideologiczne, zapominając o swym powołaniu naukowym. Zarazem przecież przytłaczająca większość wypowiadających się jest przekonana o organicznych niejako związkach humanistyki i ideologii. Delikatna natura tych związków stanowi, jak się wydaje, jeden z najważniejszych problemów metodologicznych humanistyki, zawarty przede wszystkim w jej języku. Nie może on być bowiem wyłącznie «ideologiczny», wtedy humanistyka przekształca się w gazetową propagandę polityczną” [4, 209].

Альтернативна модель польського повоєнного літературознавства формувалася як один із потужних контрдискурсів, спрямованих на деміфологізацію, десимулякризацію тоталітарного бачення людини та її культуротворчої діяльності. Викривання симулятивної практики активізувало стратегію боротьби за інформацію, яка у тоталітарному суспільстві набула обрисів боротьби за пам’ять (культурну), перервану інтелектуальну традицію академічної науки, а також боротьби за можливість формулювання нових технік опису, нових – альтернативних (до марксистської) – дискурсивних практик. Аналізуючи якісні зміни у царині польської гуманістики 50–90-х років, D. Degen і P. Hübner зауважують: „Coraz wyraźniej ujawnia się ustrojowa opozycja, jaką z natury rzeczy tworzy w tym systemie idea humanizmu i dorobek nauk humanistycznych – uniwersalny i ten w skali krajowej. Środowisko akademickie – przez publikację tzw. drugiego obiegu oraz wystąpienia dyskusyjne czy wykłady – proponuje model humanistyki wolnej od więzów ideologicznych i wolnej od paradygmatu wytworzonego przez nauki społeczne” [3, 38]. Спроба конструювати повновимірну контрнативну практику актуалізувала також низку надзвичайно важливих

понять (за якими стояв певний онтологічний вибір), без яких конституювання й розвиток цієї практики не був би можливим. До ключових понять польської гуманістики належать – „wiedza humanistyczna”, „postawa humanistyczna”, а також „humanistyczna tożsamość”.

Літературознавча семіотика формувалася як одна із альтернативних моделей польської гуманістики 70–80-х рр. Семіотичне бачення літератури (ширше – культури) давало змогу науковцям вийти поза межі ідеологічних штампів і кліше („postępowość”, „ludowość”, „realizm”), сприяло осмисленню мистецьких явищ в іманентних для них категоріях опису, аналізу, інтерпретації. Літературознавча семіотика радикально змінювала горизонт сподіваного: текстом почав уважатися не лише словесний витвір, а й уся культура розумілася як динамічний механізм текстотворення. Культура сприймалася як сукупність розмаїтих текстів й субтекстів, мов і субмов, а її тривання й саморозвиток полягали у перманентному розгортанні семіозису – породжуванні нових сенсів. Семіотична модель літературознавства – лише одна із численних спроб розширити межі загальної науки про знаки, в силовому полі якої опинилися майже усі види людської активності як знакотворчості. На пансеміотичний аспект „модних” наукових студій звертає увагу J. Sławiński в одній із своїх “ситуативних” статей під промовистою назвою „Teksty i teksty”: „Najbardziej zwracającą uwagę cechą dążeń, które określamy tu jako prąd semiologiczny, jest działanie na bardzo szerokim froncie: wciągnięcie w pole zainteresowań niezmiernie bogatego repertuaru t e k s t ó w k u l t u r y. Znajdują się w nim: literatura (w jej rozmaitych odmianach), mit, ideologia, wierzenia, ale także rytuały, widowiska, obrazy, etykieta, gry i zabawy, moda, systemy kulinarne, sygnalizacja drogowa, zespoły zachowań związane z rolami społecznymi osobnika, techniki erotyczne, formy organizacji przestrzeni. Nie sposób oczywiście wyczerpać listy penetrowanych zjawisk. Zresztą rozszerza się ona bez przerwy, jako że ambicje interpretacyjne semiologów są bezgraniczne” [5, 49].

Інтердисциплінарний характер семіотичних студій дає змогу науковцям розглядати літературу у контексті інших знакових систем (малярство, скульптура, музика та ін.), по-новому переосмислювати специфіку окремого художнього твору, його “поведінку” у різних комунікативних ситуаціях. Семіотика набула також статусу ревізійної моделі, що, своєю чергою, відображало загальні

трансформаційні тенденції у польській гуманістиці на зламі 70–80-х рр. Глибше зрозуміти специфіку цієї тенденції дасть змогу фрагмент статті (із промовистою назвою “Humanistyka: poznanie i terapia”) М. Janion. Авторка підкреслює, що „świat ludzi i wytworów humanistycznych znajduje się wciąż w ruchu, ruchu w artosci. Jest to poznawcza dynamika przyswajania, to znaczy ponawianej stale reinterpretacji, której reguły zostały skodyfikowane przez jedną z najstarszych dyscyplin humanistycznych, mianowicie – hermeneutykę, czyli naukę i sztukę rozumienia tekstów wszelkiego rodzaju. Jesteśmy świadkami bezustannej przemiany świata humanistycznego. Słowa poematów codziennie nabierają nowych znaczeń, nowych wartości. Wyobraźnia nasza odzyskuje przeszłość – tylko odbudowując jej kształt od nowa. Rzeczywistość duchowa ciągle rzuca wyzwanie pod naszym adresem, moglibyśmy powiedzieć – nie dając przejść spokojnie obok siebie. Czytamy przeszłość. Ale jak ją czytamy? Przecież nie biernie odbierając jej podniety. Nie tylko Mickiewicz wpływa na nas, to również – parafrazując słynne powiedzenie – my wpływamy na Mickiewicza. Така dopiero obustronna залежність конституує світ humanistyczny” [4, 213].

Семіотика як одна із реінтерпретаційних технік освоювання світу мистецьких явищ багатоаспектно проявила себе у численних студіях, присвячених проблемам театру і драми – Т. Kowzan „Znak w teatrze” (1969), J. Brach-Czajna „O znakach literackich i znakach teatralnych” (1965), E. Balcerzan, Z. Osiński „Spektakl teatralny w świetle teorii informacji” (1966), T. Sinko „Postać sceniczna i jej przemiany w teatrze XX wieku” (1988), I. Sławińska „Współczesna refleksja o teatrze” (1979) та ін.); поезії й прози – J. Faryno “O języku artystycznym Dostojewskiego” (1971), “O języku poetyckim” (1972), „Cztery świątynie Mandelsztama” (1973), „Konfrontacja poetyk” (1974), В. Owczarek „Opowiadanie i semiotyka” (1975) та ін. Семіотика й психоаналіз перебувають у центрі уваги таких науковців, як D. Danek („Sztuka rozumienia. Literatura i psychoanaliza”) та E. Fiała (“Modele freudowskiej metody badania dzieła literackiego”). Семіотичну модель соціології літератури розвивав S. Żółkiewski – „Semiotyka a kultura” (1969), „Kultura, socjologia, semiotyka literacka” (1979), “Wiedza o kulturze literackiej” (1985).

Польське повоєнне (контрдискурсивне) літературознавство функціонує як відкрита, активно діалогізуюча структура, прихильники якої творчо черпають і розвивають ідеї московсько-тартуської школи, наукового

потенціалу французької, американської та англійської семіотик. Велику роль у формуванні польського семіотичного дискурсу відіграє переклад. Показовим у цьому плані стало видання “Semiotyka kultury” (1977). Простором функціонування літературознавчої семіотики стають такі періодичні видання, як “Pamiętnik Literacki”, “Studia Semiotyczne”, “Przegląd Humanistyczny”, “Teksty”, “Nurt”, “Dialog”, “Kultura i Społeczeństwo” та ін. 60–80-ті роки можна назвати епохою пансеміотичних студій у польській науці про літературу. На крайнощі, які виникали у результаті надмірного захоплення проектуванням лінгвістичної моделі семіотики на увесь культурний простір, звернув увагу J. Sławiński. Він наголошує на тому, що “pełne entuzjazmu i bezkrytyczne użytkowanie pojęć językoznawczych doprowadzić musiało do rozpowszechnienia się ewidentnie niesłusznej – choć sugestywnej – supozycji o językopodobnym charakterze wszelkich tekstów kultury. Wprawdzie supozycja taka wprowadza ład w realność zagnatwaną i wielokształtną, ale nie każdy ład jest poznawczo płodny. Tłumaczenie różnorodności nie może polegać na jej unicestwieniu. Wyjaśnianie przez analogię bywa produktywne na krótką metę. Początkowo dynamizuje myśl, otwiera szanse dla nowych konceptów interpretacyjnych, ale stosunkowo szybko przemienia się w wysiłek mechaniczny i jałowy” [5, 49].

Сучасний семіотичний дискурс у польському літературознавстві дає численні приклади ґрунтовної теоретичної авторефлексії, у якій, з одного боку, нейтралізуються крайнощі пансеміотичних тенденцій попередніх десятиліть, з іншого – відкриваються нові методологічні перспективи, її зближення із антропологічним (podmiotowość) дискурсом і герменевтикою.

Література

1. Еліаде М. Міфи, сновидіння і містерії // Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і Андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / Пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахно.– К.: Основи, 2001.– С. 117–301.

2. Лотман Ю. Культура и информация // Лотман Ю. Статьи по семиотике культуры и искусства.– СПб.: Академ. проект, 2002.– С. 141–153.

3. Humanistyka polska w latach 1945–1990 / Pod red. U. Jakubowskiej i J. Myślińskiego.– Warszawa: IBL PAN, w. r.– 366 s.

4. Janion M. Humanistyka: poznanie i terapia // Janion M. Humanistyka: poznanie i terapia.– Warszawa: Państwowy In-t Wydawniczy, 1982.– S. 208–231.

5. Sławiński J. Małe wyznanie autora // Sławiński J. Teksty i teksty.– Warszawa: Wyd-wo PEN, 1990.– S. 45–50.

УДК 821.161.1.09:7.034(410)7

Олена Євланова

РОЛЬ АНГЛІЙСЬКОГО БАРОКО У ТВОРЧІЙ МАНЕРІ Й. БРОДСЬКОГО

Розглядаються барокові традиції зарубіжної та російської літератури в поезії Й. Бродського. Визначаються стильові домінанти бароко у ліриці митця. Аналізується постмодерний хронотоп поезії Бродського, розглядається його бароковий культурний простір.

Ключові слова: традиція, бароко, постмодернізм, стиль, стильова домінанта, образ.

Yevlanova O. Role of English Baroque in Creative Manner of J. Brodsky.

The article deals with the tradition of foreign and Russian baroque in J. Brodsky's poetry. The stylistic dominants of baroque are considered in the writer's lyrics. The postmodern spatiotemporal model of Brodsky's poetry is analyzed as well as his cultural space of baroque.

Key words: tradition, baroque, postmodernism, style, stylistic dominant, image.

Векторами, які задавали напрям поезії Й. Бродського, були античність і класицизм, бароко, романтизм, література „золотого” і „срібного” віків, американська й англійська лірика. Водночас Бродський – поет нової доби, постмодернізму. Як відомо, тенденція постмодернізму в літературі зосереджується на грі з культурою, що зумовлює первні пародіювання, іронічного тлумачення традиційних сюжетів та образів, ремінісцентного, алюзивного, цитатного відтворення багатоголосся світової культури [4, 233]. На думку дослідників, Й. Бродський – поет зі складним культурним вантажем, він вільно оперує літературними моделями та архетипами людської поведінки [7]. Складність і різноманітність компонентів стилю Бродського певною мірою орієнтована на барокову літературну традицію.

Йосипа Бродського нерідко називають „бароковим поетом” (В. Полухіна, Л. Ліфшиц та ін.). Співвідношення поезики Бродського з цим літературним напрямом досліджували такі вітчизняні і зару-